

Страла Адысэя

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ...

Гамэр

Пра мужа мне раскажы, Муза, які жыве ў дарозе
Ад часу, калі сьцяг яго любы чырвоны на белым
Барбар на стужкі ірваў і сьмяяўся, і паэт у гісторыку
Даў клятву: ніколі не адмовіць нікому, хто кліча і хоча
Пачуць зь першых вуснаў праўду пра ўсё, што было
На зямлі гэтай, пра герояў і юдаў яе, пра нядолю і
славу,

Пра каханьне і здраду, балі і бітвы, перамогі і страты,
Якія ня страчаны конча, а ёсьць вечным скарбам,
Нашай казной невычэрпнай, пакуль мы шануем і
помнім,

І келіх, і меч і пяро ўздымаем, бо ўсё гэта ёсьць,
Бо было, а, значыць, і будзе, і мова, і сьцяг, і пасад
Між народаў, і тое вясельле апошняе, калі Радзіма,
Як Пэнэлёпа, дасьць лук жаніхам і той, хто нацягне
Цяціву, мусіць пацэліць стралой праз тузін калец,
І першае зь іх — гэта гонар, другое — адвага,
Трэцяе — мужнасьць, чацьвертае — годнасьць,
Пятае — цвёрдасьць, а шостае — мудрасць,
Сёмае — гэта цяраплівасьць, а восьмае — хітрасць,
Дзявятае — шчырасць, дзясятае ёсьць справядлівасьць,
І адзінаццатае — вернасьць сабе, й таямнічае самае
Дванаццатае — любоў узаемная, якая была, ёсьць і

будзе

На берагах Дзвьіны, пад званамі Сафіі, у кельлі
Еўфрасіньні

За часам чумы і ў снах імператара, на дзікіх палях
І паромах Ля-Маншу, у кавярнях Вільні і гасподах Прагі,
На хвалях свабоды, у ложках каханак і нетрах радаводу
Імёнаў, якія зьмяніліся і якія ніколі ня зменяцца,
Пакуль ляціць страла кучаравага полацкага Адысэя.

Аляксандар Лукашук, Радыё Свабода

БЫЛО

Вацлаў Гавэлсупроць Пятра I

Спадар Уладзімер! Мы часта чуем і гаворым, што Беларусь – эўрапейская краіна. А як, на вашу думку, ці сапраўды яна такая ўжо эўрапейская? Можа, пасля двухсот гадоў у Расейскай, а потым у савецкай імперыі, мы ператварыліся ў эўразійцаў, а прызнацца ў гэтым мужнасці не хапае?

Воля, студэнтка

Гістарычна, культурна, ментальна Беларусь належыць да Эўропы.

Нашы гарады жылі паводле магдэбурскагаправа. Нашы студэнты вучыліся ў эўрапейскіхуніверсытэтах. Беларуская архітэктура мае помнікіўсіх эўрапейскіх стыляў, пачынаючы з раманскагаі готыкі. Беларускія землі былі ўсходнім аванпостамРэнэсансу і Рэфармацыі – зьяваў, якія на стагодзьдзіпрадвызначылі рух эўрапейскай цывілізацыі. Дзякуючы Францішку Скарыну нашыя продкі ў тую эпоху чацьвертыя ў хрысьціянскім сьвеце атрымалі друкаваную Біблію на сваёй мове. Раней за ангельцаў, французаў, палякаў... Напісаныя выдадзены па-беларуску Статут Вялікага КнястваЛітоўскага 1588 году быў самым перадавым зборамзаконаў у тагачаснай Эўропе.

На ўсход ад Смаленску пачынаўся іншы сьвет, дзе асоба мела нязьмерна менш правоў і магчымасьцяў. Нават самыя знакамітыя баяры ў Масковіі былі «холопамі гасударевымі». Там, на вялікі жаль, не было ні талерантнасьці, ні магдэбурскага права, ні Рэнэсансу...

Безумоўна, наша нацыянальная самасьвядомасьць за дзвьесце гадоў пагрозліва дэфармаваная. Велізарная колькасьць беларусаў працягвае жыць у расейскаэнтрычным, а значыць, эўразійскім гістарычным і культурным полі. Цяперашнюю ўладу гэта цалкам задавальняе.

Вобласьці сьвяткуюць свае юбілеі, грунтуючыся на датах стварэньня царскіх губэрняў, што ўтварыліся пасля інкарпарацыі нашых земляў. Віцебская губэрня, да прыкладу, існавала ад 1802 году, а Віцебскае ваяводзтва — ад 1503-га. Як кажуць, адчуіце розьніцу.

Прафэсійныя сьвяты ў нас адзначаюцца, за невялікім выняткам, на расейскі ці на савецкі ўзор: маўляў, у такім і такім годзе Пётар I або Ленін падпісаў указ ці дэкрэт пра стварэньне адпаведных калегіі або наркамату. Ды Пётар жа ніколі ня быў нашым манархам! А ў часы Паўночнай вайны, калі, між іншым, быў саюзнікам Рэчы Паспалітай, адзначыўся тым, што ўласнаручна забіваў у полацкай Сафіі вуніяцкіх сьвятароў. Потым ягоныя салдаты ўзарвалі і сам сабор.

Неяк уключыў адзін з гэтак званых нацыянальных тэлеканалаў, а менавіта — ОНТ зь іхняй праграмаю «Наше утро». Заўсёды адтуль даведаеься нешта істотнае з айчынай гісторыі. Гэтым разам гледача пачаставалі навіной пра тое, што, каб не Расейская імперыя, чыпунка ў Беларусі, аказваецца, зьявілася б значна пазьней. (Мне адразу згадалася: якраз тады, калі ў перадавой Расеі цар падмахнуў указ пра адмену прыгоннага рабства, у Лёндане

пайшлі першыя цягнікі мэтро.)

Нядаўна дзяржаўная прэса ашчасьлівіла насяшчэ адной цікавай весткаю. У гістарычным цэнтры Менску, у прыватнасьці, каля адноўленай ратушы, каб прывабліваць турыстаў, неўзабаве, маўляў, могуць пачаць службу... гарадавыя. Я сьпярашане паверыў вачам.

Што такое ратуша? Гэта сымбаль магдэбурскіх вольнасьцяў, якіх нашы гарады былі пазбаўленыя пасля прыходу расейскіх калянізатараў (менску ю ратушу зруйнавалі таксама яны). А хто такі гарадавы? Гэта найніжэйшы чын гарадзкой царскай паліцыі. У Менску сярод іншых сваіх клопатаў гарадавыя дапамагалі разганяць патрыятычныя маніфэстацыі месьцічаў у змагарныя 1860-я гады. Расейскія літаратура і журналістыка знайшлі для гарадавых шмат азначэньняў. Самае трапнае – «держиморда».

Няўжо гэты атрыбут колішняга каляніяльнага мінулага зьявіцца ў цэнтры «эўрапейскага гораду», як любяць называць Менск нашыя начальнікі? Хто стаіць за такім праектам «аздабленьня» Менску? Відавочна той, хто бачыць яго не эўрапейскай сталіцаю, а цэнтрам расейскай губэрні. Ці чулі пра гарадавых у кабінэтах Міністэрства культуры? Ці, можа, іх там ужо з страхам чакаюць? Думаю, што мужнасьць нам патрэбная найперш не для таго, каб прызнавацца, у каго мы можам ператварыцца, а каб бараніць сваё спрадвечнае, эўрапейскае. Захоўваць нацыянальныя сьвяты і традыцыі. Станавіцца на абарону гістарычных цэнтраў гарадоў, на якія паўзучь з

бульдозэрамі сучасныя гэрастраты...

Выбачайце, здаецца, я пачынаю казаць рэчы, якіявы
разумеце і безь мяне.

Хачу згадаць напрыканцы словы сьветлай памяці
Вацлава Гавэла пра тое, што без дэмакратычнай Беларусі ён
ня лічыць канфігурацыю Эўропызавершанай.

Але наша эўрапейская будучыня найперш залежыць ад
нас саміх.

Дзвiна, згаданая Гамэрам

*Ці існавала ў продкаў развітая мiталёгія накіталт
антычнай?*

Спадар Васіль

Напачатку зазначу, што антычная мiталёгіяў дачыненнi беларускай ня ёсць нечым бясконцадалёкiм i чужым. На нашыя землi самахоць цi з волiзлога лёсу завітвалi старажытнагрэцкiя i рымскiягероi, тут разыгрывалiся драмы i трагедыi, вартыяпёраў Эхіла i Сафокла.

Вы памятаеце мiт пра Фаэтона?

Юнак-прыгажун на дзянёк выпрасiў у бацькi, бога сонца Гэліёса, ягоную калясьнiцу. Ну захацелася хлопцу шыкануць, як цяпер нехта ганяе на бацькавым «мэрсе» . Гэліёс пагадзiўся зь неахвотаю, i змрочныя прадчуваньнi не падманулі. Вогненная запрэжка, адчуўшы няўпэўненую руку, панеслася, не разбiраючы дарогi, – то ўзьлятаючы высока ў неба, то немiласэрна палячы агнём зямлю. Раззлаваны Зэўс шпурнуў у Фаэтона сваю маланку, i небарака грывнуўся ў далёкую ад роднага Алімпу раку Эрыдан. Сёстры, што прыйшлі на ягоную магілу, застылі дрэвамі. Ёхнiя сьлёзы падалі ў рачныя хвалі ды ператваралiся ў бурштын, а плынь несла iх, як пісаў Авідый, па залатым пяску да мора, каб урэшце зрабiць аздобамi для рымскiх красуняў.

Вы запытаецеся, чаму я нi з пушчы, нi з поля ўспомнiў

міт пра Фэтона. Ды таму што Эрыдан (які, між іншым, згадвалі і Гамэр, і ягоны вучань Гэсіэд, і аўтар паэмы «Арганаўтыка» Апалёній Радоскі) – гэта, на думку шмат каго з вучоных, нашая Дзевіна.

Не забудзьцеся, калі будзеце даваць у яе нырца. Багі продкаў, як і іхнія антычныя калегі, былі паміж сабою ў разгалінаваным сваяцтве і складаных стасунках. У браты Перуну лёс паслаў жорсткага бога холаду Зюзю. Жонкаю Перуна стала спагадлівая багіня жыцця і лета Жыва, якую яшчэ называлі па мужу Грамавіцаю. Калі Зюзя зусім замучыў людзей маразамі, Грамавіца сышла на зямлю, каб нарадзіць бога сонца Хорса. Выведка данесла Зюзю пра ейныя намеры. Той – каб не дапусьціць зьяўленьня супраціўніка на сьвет, – перакінуўся ў мядзьева і разам зь перамененымі ў ваўкоў злымі духамі – заваямі пачаў ганяцца за Грамавіцаю. Ратуючыся, яна ператварылася ў белую козачку і, схаваўшыся ў хмызьняхках, нарадзіла Хорса-Дажбога, які хутка падрос і разабраўся зь Зюзем. Менавіта таму беларускія калядоўшчыкі і водзяць з сабою Казу.

Гэты міт падае ў сваім грунтоўным і дасьціпным нарысе «Дахрысьціянская вера нашых продкаў» вядомы рэлігійны дзеяч і гісторык Леў Гарошка. На яго старонках, апрача ўжо вядомых нам, дзейнічаюць такія калярытныя і ўплывовыя багі, як, напрыклад, Кон, што вызначаў долю і простама чалавеку, і самім багам. Альбо бог хваробаў Яшчар зь ягонымі прыяцелькамі, злымі духамі ночы начніцамі, што перадалі сваё імя аднаму зь відаў кажаноў. Альбо магільны дух Копша, пра якога прыказка кажа: «З грашыма і Копшу

дагодзіш» ...

Але хацелася б зірнуць на праблему зь іншагабоку.

Кожны народ мае ці, прынамсі, мусіць мецьуласны нацыянальны міт. Маецца на ўвазе не наборпрыгожых казачак і легендаў, а выразнае ўяўленьнепра ўласную гісторыю. Гэты міт (адрозна ад гістарычнай навукі, у якой свае задачы) дае простыя,але абгрунтаваны адказы на пытанні мінулагаі аб'ядноўвае нацыю на шляху ў будучыню. Якразтакога міту нам дагэтуль востра не стае.

Прыкладаў колькі заўгодна. Спытайце ў літоўца,чыёй дзяржаваю было Вялікае Княства Літоўскае,і абавязкова даведаецца, што літоўскай. Задайцегэтае ж пытаньне беларусу, і вы часта пачуецетойсамы адказ: літоўскай.

Нейкае беларускае тэледзяўчо чырыкае па-расейску зь Вільні для суайчыньнікаў: маўляў, сённяЛітва адзначае дзяржаўнае сьвята, бо ў гэты дзенькалісьці адбылася каранация вялікага князя Міндаўгаса. Дзяўчо нават ведае, дзе ён атрымаў каралеўскую карону — у горадзе Наўгардукасе. Цікава,ці патлумачыў ёй хто-небудзь хоць потым, штоНаўгардукас — гэта Наваградак, першая сталіцаВялікага Княства Літоўскага.

Мы павінны ясна ўсьведамляць, што нашадзяржаўнасьці і культуры больш за тысячу гадоў.Што да канца XVIII стагодзьдзя наша зямля былачасткаю агульнаэўрапейскай цывілізацыі. Штопрыход расейцаў быў акупацыяй. Што 25 сакавіка1918 году мы зноў сталі народам дзяржаўным, гэтымразам пад ужо цяперашнім імем...

Гістарычная сьвядомасьць — магутная стваральная сіла. Сёньняшняю ўладу гэта палохае. Улада хацела б, каб айчынная гісторыя ў мазгах беларуса пачыналася ад «лініі Сталіна» . Альбо ад тых часоў, калі піва каштавала 37 капеек. А найлепей — наогул ад 1994 году, калі над занядбанай роднай старонкаю ўзышло сонца новага сьветлага жыцьця.

Улада намагаецца стварыць свой міт. Ды нацыянальныя міты ўсё ж твораць ня ўлады, а народы. Вядома, што нейкі час можна падманваць усіх, увесь час можна падманваць некаторых, але немагчыма ўвесь час падманваць усіх.

Будзьма самі ствараць свае міты!

Сёмая чарка

Памятаю, як маці ўзімку, у моцныя маразы, палохала нас, малых з былой заходнебеларускай вёскі: «Не хадзіце на двор, Зюзя ўхопіць!» Значна пазьней я даведаўся, што Зюзя – гэта ня проста нейкі жаклівік, а старажытны бог. А ці багаты быў, вобразна кажучы, Алімп нашых продкаў? Ці знойдуцца ў беларускім дахрысьціянскім пантэоне багі, аналягічныя, да прыкладу, антычным Марсу, Афрадьеце, Нэптуну ці Бахусу?

Антось Сланімскі, кандыдат эканамічных навук Тэма вашага пытання варта не адной манаграфіі.

Продкі жылі ў сьвеце, вельмі шчыльна населеным багамі і бажкамі рознага кшталту.

Бог-бацька, валадар нябёсаў і ўсяго Сусьвету, меў некалькі імёнаў: Сварог, Стрыбог, Сьвятавід, але найчасцей яго менавалі Родам.

Роду падпарадкоўваліся божышчы нябеснай сфэры, зямлі ды падземнага сьвету. Багамі сонца лічыліся Дажбог, Ярыла, Хорс. У іхнім ведамстве былі цяпло, урадлівасьць зямлі, дабрабыт... Богам ураджаю і дастатку быў Купала. Надзвычай шанавалі на старажытнабеларускіх землях Вялеса, адказнага за свойскую жывёлу. Аднак ён цікавіўся і мастацтвам – у прыватнасьці, абрадавымі песьнямі і паэзіяй. Баян з «Слова пра паход Ігаравы» (незалежна ад таго, зьяўляецца гэты твор літаратурнай містыфікацыяй альбо не) не выпадкова названы Вялесавым унукам. Штогадовая прэмія нашага Таварыства вольных літаратараў

таксама, дарэчы, завецца не як-небудзь, а — «Гліняны Вялес» .

Тым, хто збіраецца заглябіцца ў праблему, магу параіць зазірнуць дзеля пачатку ў энцыклапэдычны слоўнік «Беларуская міталёгія» . Ну а цяпер пашукаем сваіх, родных багоў, адпаведных антычным алімпійцам, якія названыя ў пытаньні.

Найспрасьцей з Марсам. Вайсковымі справамі ў нас займаўся Пярун — волат з сівымі або вогненна-рудымі кучарамі, што трымаў у руцэ лукі стрэлы-маланкі.

На ролю Афрадэты-Вэнэры прэтэндуе багіня каханьня Лада. Побач з ёю звычайна дзейнічала вясёлая спрыгная троіца: апекуны закаханых Лель і Палель, а зь імі Любіч, заданьнем якога было давесьці маладых каханкаў да шлюбу. Цёплыя пачуцьці да згаданых багоў вякамі захоўваліся ў продкаў і пасля прыняцьця хрысьціянства. Нават у XVII стагодзьдзі праваслаўныя багасловы з абурэньнем пісалі: «Шануюць старых бажкоў Леля і Палеля і агідныя Богу іхнія імёны крычаць на ігрышчах.

Славяць на вясельях і матку іх Ляду... І нячысьціка Купалу славяць, забыўшыся на імя Госпада нашага. І агонь раскладаюць на тым д'яблавым ігрышчы, і скачуць церазь яго...» Тое, што пачыналася потым, тагачасныя змагары за высокую маральнасьць называлі «отрокам — осквернение, девам — растление» .

Больш складана выглядае справа з Нэптунам-Пасэйдонам. Адсутнасьць мора зьменшыла і маштаб божышча, адказнага за водную стыхію. У беларусаў гэтая

роля належыць Вадзяніку, якога называлі яшчэ Вадзяным дзедам альбо Вірнікам. Затое вадзянікоў у нас – процьма, у кожнага возераці ракі – свой. Як вядома, толькі азёраў у Беларусі 11 тысячаў. А рэкі, рэчкі, рачулкі... Уяўляеце гэтую армію вадзянікоў?

Варта дадаць, што жонкі вадзянікоў, русалкі, вядуць даволі вольнае жыццё. Але таму, хто адважыцца на блізкае знаёмства з русалкаю, трэба мець на ўвазе, што вадзянік – асоба раўнівая, агрэсіўная і помсьлівая, асабліва на Купальле і на Ільлю. Цяпер што датычыць адпаведнікаў Бахуса-Вакха. Быў у продкаў такі бажок – гарэза і рагатун Пераплут, які падносіў чалавеку чару з хмельным мёдам і дарыў весялосьць. Аднак з-за яго плячэй вызіраў нячысьцік Апівень. Ён цягаўся па ўсіх бяседах, падпойваў застольнікаў і скідваў іх долу, ператвараючы, так бы мовіць, у падстольнікаў. Пабачыць Апіўня можна было толькі пад добрайчаркай, а перапіць нячысьціка ніхто ня мог.

Колькі гадоў таму выйшла кніжка «Чароўны сьвет. Зь беларускіх мітаў, паданьняў і казак» . Аформіў яе знакаміты мастак Валеры Славук, наш галоўны знаўца аблічча ўсіх паганскіх багоў і нячысьцікаў. (У мяне такое ўражаньне, што ён безьліч разоў з усімі імі сустракаўся і наступнага разу можа завітаць на гасьціны ў кампаніі зь якім-небудзь Пахвістам ці Падвеем.) У аповедзе, прысьвечаным Апіўню, Славук, натуральна, намалюваў застоліцу. Але ня простую, а з сакрэтам.

Чаркі падымаюць пэрсанажы, надзіва падобныя да некаторых беларускіх мастакоў і нават кіраўнікоў іхняга

творчага саюзу.

Трэба аддаць творцам належнае: ніхто зь іх паддавацца Апіўню (прынамсі, на малюнку) незьбіраецца.

А вось адгадаць, хто на ім ёсьць хто, магу прапанаваць у якасьці хатняга заданья. Тым больш, што ў кнігарнях зьявілася новае выданьне «Чароўнага сьвету» .

Такім чынам, сядваючы за стол, выбірайце, хто будзе вашым апекуном: Пераплут ці Апівень. А таксама памятайце, што сёмую чарку продкі лічылі «богагнавіцельнай» .

На якой мове спрачаліся Вітаўт зь Ягайлам

Паважаны спадар Арлоў, ці можна адназначна сьцьвярджаць, што беларуская мова была ў Вялікім Княстве Літоўскім дзяржаўнай? На якой мове, напрыклад, размаўлялі нашыя князі?

Эдуард, Стоўпцы

Будучы людзьмі цывілізаванымі ды кіраўнікаміполіэтнічнай дзяржавы, вялікія князі Гедзімін і Вітаўт, як і іхнія папярэднікі і бліжэйшыя наступнікі, ведалі некалькі моваў, у тым ліку маглі паразумецца і з сваімі падданымі-балтамі. (Паводле некаторыхзвестак, апошнім князем, які ведаў іхнюю мову, быў Казімер Ягайлавіч.) Аднак у палітычным,эканамічным і культурным жыцці Княства дамінавалі беларускія землі. Цалкам заканамерна моваіх насельніцтва ў другой палове XIV стагодзьдзярабілася ў краіне дзяржаўнай і захоўвала гэтыстатус да 1696 году.

На старабеларускай мове тады гаварыў увесь віленскі вялікакняскі двор. На ёй працавала дзяржаўная канцэлярыя. Захаваліся сьведчаньні, што Альгерд цудоўна валодаў нямецкай мовай, але з пасламі Тэўтонскага ордэну заўсёды размаўляў празь перакладчыка — «па-русінску» , іншымі словамі — на тагачаснай беларускай мове. Нямецкі пасол запісаў у дзёньніку, што «па-русінску» гаварылі Вітаўт і ўсе прыдворныя. Выдатны прыклад для некаторых цяперашніх палітыкаў.

Наша мова — адна з найдаўнейшых

дзяржаўныхнацыянальных моваў у Эўропе. Ангельская сталасяафіцыйнай у 1362 годзе, французская – у 1400-м.

Па-старабеларуску ствараліся і выдаваліся ўсезборы законаў дзяржавы, сярод якіх і самы дасканалы ў Эўропе Статут 1588 году. На мове нашыхпродкаў пісалі соймавыя пастановы. Яна актыўнавыкарыстоўвалася ў дыпляматычным ліставаньні зМасковіяй ды іншымі суседнімі краінамі. Не існуеніводнага дзяржаўнага дакумэнту Вялікага Княства, які быў бы напісаны палітоўску (у сучаснымразуменьні гэтага слова). Яно й ня дзіва, бо мова,на якой размаўлялі продкі сёньняшніх літоўцаў – жамойты, да XVI стагодзьдзя яшчэ ня мела пісьменства. З гістарычных крыніцаў вядома і тое, што,выпраўляючыся ў які-небудзь населены жамойтамікуток дзяржавы, віленскія вялікакняскія службоўцы бралі з сабою перакладчыкаў на беларускуюі зь беларускай.

Старабеларуская была таксама моваю летапісаў і хронік, шматлікіх мастацкіх твораў. Напэўна, вам будзе цікава даведацца, як гучала тая мова ў літаратурным варыянце. Падкрэсьліваючы яе значнасьць як дзяржаўнай, вялікі канцлер Леў Сапега з гонарам пісаў: «А еслі катораму народу ўстыд праў сваіх ня ўмеці, пагатоў нам, каторыя ня обчым якім языком, але сваім уласным правы сьпісанья маем і кождага часу, чаго нам патрэба ку адпору ўсякае крыўды, ведаці можам» . Дарэчы, у Польскім каралеўстве ўсе ўстановы – як сьвецкія, так і духоўныя – вялі ў той пэрыяд справаводзтва на не зразумелай простым людзям

лаціне.

Па-беларуску складзеная велізарная колькасьцьразнастайных матэрыялаў гэтак званай ЛітоўскайМэтрыкі (архіву вялікакняскай канцылярыі), якаяналічвае болей за 600 тамоў. Пераважная іх большасьць у XIX стагодзьдзі была вывезеная ў Расею.

Калі ў 1920-м бальшавіцкі ўрад падпісаў мірнуюдамову зь незалежнай Літвой, тая, прэтэндуючына гістарычную спадчыну Вялікага Княства,запатрабавала вярнуць Мэтрыку. Адзін з запрошаных экспэртаў, беларускі гісторык МітрафанДоўнар-Запольскі, прапанаваў перадаць літоўцамусе дакумэнты на іхняй мове. Такіх у сотнях тамоўМэтрыкі не знайшлося ніводнага.

У гэтай самай справе літоўцы зьвярталіся па дапамогу і да старшыні эміграцыйнага ўраду БНР Вацлава Ластоўскага. Той даручыў падрыхтаваць праект пагадненьня, дзе згаджаўся на перадачу Літве дакумэнтаў, складзеных на мове гэтай дзяржавы. У сваю чаргу, просьбіты мусілі назаўсёды адмовіцца ад дакумэнтаў, напісаных па-беларуску. Літоўскі ўрадовец узрадавана падпісаў пагадненьне і, як сьведчаць відавочцы, спрабаваў апэраваць ім у Маскве «на вялікі канфуз свайго начальства» .

Большыня сучасных літоўскіх гістарыёграфіаў, на жаль, яшчэ не сасьпела для таго, каб прызнаць старабеларускую дзяржаўнай моваю Вялікага Княства. Ня маючы ніякіх падставаў назваць яе літоўскаю, яны насуперак відавочным фактам упарта вынаходзяць іншыя назовы — напрыклад, «афіцыйная славянская» ці нават проста «канцылярская» .

Мо і ня варта зь імі спрачацца. Галоўнае — ведаць самім. Як казаў легендарны кітайскі мысьляр Лао Цзы, найбольш зацяга спрачаецца той, хто альбо ня ведае, альбо пражне схаваць ісьціну.

Сьцягі Грунвальду

Нядаўна падарожнічалі зь сябрамі па Літве. Віленскі экскурсавод шмат казаў пра Грунвальдскую перамогу, бо адзначалася яе 600-годзьдзе. Мы пачулі, што вырашальную ролю ў бітве адыграла літоўскае войска Вітаўта. Давялося заўважыць, што гэта было ўсё ж не літоўскае войска, а войска Вялікага Княства Літоўскага, і запытацца: колькі там было літоўскіх, а колькі беларускіх палкоў? Разгарэлася спрэчка, але, шчыра кажучы, аргумэнтаў нам не хапіла. Ці не маглі б вы ўнесьці яснасьць?

Уладзімер, выкладчык фізыкі

Можна спрачацца пра агульную колькасьць ваяроў, што бралі ўдзел у бітве з боку Тэўтонскага ордэну і ад Вялікага Княства Літоўскага і Польскай Кароны. «Энцыкляпэдыя гісторыі Беларусі», да прыкладу, паведамляе, што крыжакі страцілі 40 тысяч забітымі ды 15 тысяч палоннымі, хоць большасьць сучасных дасьледнікаў мяркуе, што ўся выстаўленая Ордэнам армія наўрад ці магла складаць болей за 30 тысяч.

Можна дыскутаваць, хто меў лепшае ўзбраеньне. Можна весьці палеміку на тэму: хто кіраваў злучанымі сіламі Літвы (у гістарычным разуменьні гэтага назову) і Польшчы? Ягайла, як традыцыйна лічылася, ці Вітаўт, на карысьць чаго таксама існуюць важкія доказы? Можна іранізаваць над некаторымі татарскімі аўтарамі, якія сьцьвярджаюць, што кавалерыя хана Джэлал-ад-Дзіна не

ўваходзіла ў склад Вітаўтавага войска, а, налічваючы 15 тысяч ваяроў (лічба абсалютна казачная), была самастойнай арміяй.

Асобныя гісторыкі наогул ставяць пад сумнеў гістарычную значнасць разгрому тэўтонцаў. Але ёсць факты, якія цяжка аспрэчыць. Крыніцы згадваюць ня проста «літоўскае войска», а канкрэтныя палкі-харугвы, якія прывёў на Грунвальдскую (ці Дубровенскую, як называлі яе нашыя летапісы) бітву Вітаўт. Дарэчы, трыццаць зь іх мелі на сьцягах «Пагоню», а дзесяць — «Калюмны», іншы дзяржаўны сымбаль Вялікага Княства.

Польскі хроніст XV стагодзьдзя Ян Длугаш піша, што пазыцыі на полі бітвы занялі харугвы: берасьцейская, ваўкавыская, віленская, віцебская, гарадзенская, дарагічынская, кіеўская, ковенская, крамянецкая, лідзкая, медніцкая, мельніцкая, наваградзкая, пінская, полацкая, смаленская, старадубская, троцкая ды іншыя. Кіеўская і крамянецкая прыйшлі з украінскага абшару.

Што датычыць этнічна літоўскіх (у цяперашнім сэнсе) земляў, то хроніка Длугаша — галоўная крыніца для вывучэння тых падзеяў — называе толькі ковенскую харугву. У віленскай, медніцкай і троцкай, як мяркуюць нашы гісторыкі, пераважалі славяне. Але нават калі гэта ня так, агульная карціна ўсё адно не патрабуе лішніх камэнтароў.

Хіба што некалькі словаў пра гэтак званыя «три русских смоленских полка» (азначэньне расейскай гістарыяграфіі), якія ледзьве не адны выйгралі бітву.

Гаворка ідзе пра амсьціслаўскую, аршанскую і ўласна смаленскую харугвы, выстаўленья Смаленскай зямлэй, што на той час ужо была часткаю Вялікага Княства Літоўскага. Гэтыя харугвы, пакінутыя Вітаўтам для прыкрыцьця правага флянгу палякаў, сапраўды праявілі незвычайную мужнасьць і амальцалкам палеглі.

Пытаньне этнічнага складу войска Вялікага Княства ўзьнікла і на навуковай канфэрэнцыі, прысьвечанай 600-годзьдзю Грунвальду. У адказ на агучаны сьпіс харугваў зь беларускіх земляў адзін зь літоўскіх навукоўцаў выставіў арыгінальны контраргумэнт: маўляў, у тыя часы войска не камплектавалася паводле этнічнага прынцыпу. Алехто тады жыў у Полацку, Віцебску, Менску, Воршы, Пінску, Горадні, Наваградку?..

Калі будзеце спрачацца зь літоўцамі на гэтую тэму наступны раз, папрасіце апанэнтаў назваць грунвальдзкія палкі, выстаўленья іх этнічнымі землямі. Але зазначце, што аніякай ганьбы для літоўцаў у суадносінах славянскіх і балцкіх харугваў Княства, вядома, няма. Рэч у тым, што за часамі Вітаўта населенья балтамі землі займалі ўсяго блізу 1/15 часткі ягонае дзяржавы.

А найлепей з суседзямі ня чубіцца, а выпіць за агульную перамогу продкаў пляшку іхняга «Сукцінісу» цінашае «Белавескай» .

«Александрыя» й «Дзікае паляваньне»

Скажыце, калі ласка, якія кнігі ў нас чыталі гадоў пяцьсот назад? Ці існавала штосьці накшталт тагачасных бэстсэлераў? І, як вы думаеце, ці будуць нашыя нашчадкі чытаць кнігі яшчэ празь пяцьсот гадоў?

Леанід Гельфанд

Калі я думаю пра чытаньне, заўсёды згадваю словы Эліяса Канэці: «Табе найбольш хацелася б неўміручасьці — якая сьціпласьці! — каб чытаць» .

Падданыя вялікіх князёў Жыгімонта Старога альбо Жыгімонта Вазы працытаванага нобэлеўскага ляўрэата, відаць, не чыталі, але сярод іх, безумоўна, знайшліся б асобы, гатовыя падпісацца падягонымі словамі.

Напрыклад — паэт і філэзаф Саламон Рысінскі, што блізу 1600 году заняў пасаду прыдворнага вершатворцы і выхавальніка дзяцей у аднаго з князёў Радзівілаў. (Дарэчы, наш гісторык зь Беласточчыны Алег Латышонак лічыць спадара Саламона першым у гісторыі беларусам — на той падставе, што Рысінскі ў шматлікіх вандроўках па Эўропе нязьменна менаваў сябе «леўкарусус» : «леўкос» у перакладзе з грэцкай азначае «бэль» .) Пасьля сябе паэт пакінуў 1000-тамовую бібліятэку, дзе Гамэр, Гэрадат і Ювэнал суседзілі з Томасам Морам, Ульрыхам фон Гутэнам, Янам Каханюўскім...

У зборы старэйшага Саламонавага сучасьніка Сімяона Полацкага, што зьдзейсніў сапраўдную культурную рэвалюцыю ў Маскве, знаходзіліся творы Цыцэрона, Тамаша

Аквінскага, Эразма Ратэрдамскага, айцоў хрысьціянскай царквы, граматыкі, слоўнікі, зельнікі. Хацеў бы я зазірнуць і ў трактат пад назовам «Книга преудивительная таинств женских, еще о силах трав, камней, зверей, птиц и рыб...» . Дзяку-маскоўцу, што рабіў вопіс Сімяонавай спадчыны, часта не ставала адукацыі, і ён проста пазначаў: «Книга всего мира описание» або «Творение Андриана Тулия, латинское» .

Сьпісу кніг Скарынавай бібліятэкі не захавалася, аднак можна меркаваць, што яна шмат у чым нагадвала кнігазборы асьвечаных суайчыньнікаў. Але мы вядзем гаворку пра асобаў выбітных. А якім было кола чыгання паспалітага люду? Яно было абумоўленае ўлучанасьцю Літвы-Беларусі ў агульнаэўрапейскую культурную прастору. Вялікай папулярнасьцю карысталіся беларускія пераклады «Гісторыі пра Атылу» , «Аповесці пра Баву» і «Аповесці пра Трышчана і Ёжоту» . Згаданыя творы ўводзілі продкаў у рыцарскі сьвет Заходняй Эўропы.

Уладкаваўшыся ў доўгі зімовы вечар каля цёплай кафлянай грубкі з выявамі радавога ці гарадскога гербу, шляхціч або заможны рамесьнік разгортваў прыгодніцкі раман «Александрыя» , які карыстаўся ня меншай папулярнасьцю, чым празь пяцьсот гадоў «Дзікае паляваньне караля Стаха» Ўладзімера Караткевіча. Дачытаўшы апісаньне паходу Аляксандра Македонскага на загадкавы Ўсход, такі чытач меў магчымасьць узяцца за «Аповесць пра Трою» .

Названыя вышэй кнігі і можна назваць тагачаснымі

бэстсэлерамі. «Александрыю» і «Трою» згадвае ў адной з сваіх прадмоваў да біблейных кніг Скарына. Ягоную Біблію не рызыкну далучаць да бэстсэлераў, бо гэта будзе патыхаць блюзьнерствам.

Устойлівы попыт у вузкіх колах мела літаратура, якую можна назваць спецыяльнай. Зьвездары-астролягі, напрыклад, штудыявалі «Шасьцікрыл», трактаты «О седми звездах великих яже ся наричаются планеты» і «Двенадцать звезд, что владеют ко двенадцати частям человеческим». Будучыню спрабавалі расчытаць і рознымі іншымі мэтадамі, у тым ліку з дапамогаю авечай лапаткі. Настаўленьнем тут служыла кніга «Лапатачнік», што цалкам называлася «Книга от Петра египтянина, иже научаются ведати неисходимого плеча овец».

Ува ўсе часы адукаванага чалавека вабіла літаратура забароненая, якая тады (хоць інквізыцыя і праіснавала ў нас усяго некалькі дзесяцігодзьдзяў) патыхала дымком. Уначы, завесіўшы вокны ды замкнуўшы дзьверы на засаўкі, полацкі ці віленскі месьціч зь лёгкай вусьцішшу браў у рукі крамольную «Арыстотэлеву Браму», адкуль даведваўся «о премудростях особных и таиниц хованых, и о каменех дорогих, о премудрости порсунной, о белости, о власех, о бровех, о ноздрех, о челе, о устех, о лице, о ушию, о гласе, о шии, о чреве и о персех, о плечех и хребте». Не выключая, што нехта з тых чыгачоў разважаў, ці будуць – калі, зразумела, ня здарыцца канца сьвету, – чытаць кнігі ў XXI стагодзьдзі.

Мы – чыгаем. Будуць займацца гэтым і празь

пяцьвякоў. Можа, яшчэ й нашыя сёньняшніябэстэлерыперавыдадуць.

Выйшаў жа колькі гадоў таму беларускі «Трышчан», да якога прыклаў руку (і грошы) былы польскі амбасадар у Беларусі Марыюш Машкевіч. У сакавіку 2006-га ён сядзеў у турме на Акрэсыціна ў суседняй камэры з маім сынам Багданам, дык я заадно занес пару перадачак і Марыюшу. Як бачым, недарэмна.

А на заканчэньне яшчэ адна цытата з Канэці: «Чытаць, пакуль вейкі ціхенька не зазвіняць ад стомы» .

Ня трэба сьпісваць!

А як выглядаюць у роднай беларускай літаратуры справы з такой адвечнаю«творчаю» праблемай, як плягіят? Ці адбываліся нейкія гучныя скандалы, выкрыцьці, суды прафэсійнага гонару?

Марыя Сьмірнова, палачанка

Для пачатку нагадаю, што слова «плягіят» паходзіць ад лацінскага *plagiu* , што значыць «выкрадаю» . Плягіят — гэта наўмыснае прысваеньне аўтарства чужога твору літаратуры, навукі ці мастацтва. За такі від крадзяжу, між іншым, прадугледжаная адказнасьць паводле артыкулу 201 Крымінальнага кодэксу Рэспублікі Беларусь.

Але нягледзячы на пэрспэктыву маральнага, ато і крымінальнага асуджэньня, праблема, як выслушна заўважылі, сапраўды адвечная. Калі казаць пра даўняе мінулае, дык у нашай гісторыі самы вядомы прыклад плягіяту звязаны з імёнамі Аляксандра Гваніні ды ягонага сучасьніка Мацея Стрыйкоўскага.

Першы нарадзіўся ў Вэроне, але зь юнацтва служыў у войску Вялікага Княства Літоўскага. Зрабіў кар’еру і ў гады Інфлянцкай вайны займаў пасаду віцебскага камэнданта. Мацей Стрыйкоўскі, якога потым назавуць ліцьвінскім Гамэрам, таксама ваяваў тады з маскоўскімі захопнікамі, прычым якраз пад камандаваньнем колішняга вэронца.

Мацей быў выведнікам, альбо, як тады казалі, рыскуном. А ў вольны час складаў вершы і рабіўзанатоўкі з гісторыі.

І вась аднойчы, выпраўляючы падначаленага на чарговае заданьне ў бок маскоўскай мяжы, камэндант папрасіў у Мацея пачытаць тое, што ён вечарамі панавісаў. Вершы Гваніні пагарталі без асаблівай увагі, а гістарычныя нататкі Стрыйкоўскага настолькі прыйшліся італійцу даспадобы, што ён іх хуценька перапісаў. А потым і выдаў пад назовам «Хроніка Эўрапейскай Сарматыі» , пазначыўшы аўтарства ўласным імем.

Некаторыя сёньняшнія гісторыкі бяруць увішнага вэронца пад абарону. Але будзьма памятаць, што сам Мацей Стрыйкоўскі на старонках сваёй славутай «Хронікі польскай, літоўскай, жамойцкай і ўсяе Русі» зноў і зноў нагадваў былому начальніку, што сьпісваць — ня добра.

Перанясемся з XVI у XX стагодзьдзе і пераканамся, што маральнага прагрэсу, відаць, усё жсапраўды не існуе.

Неяк на хвалях «Свабоды» патрыярх нашае літаратуры Мікола Аўрамчык згадваў, як калісьці паэт З. спрытна пераклаў на беларускую вершы расейскага паэта Льва Ашаніна і надрукаваў іх у часопісе «Маладосць» .

А вась прэзаік Ш. сьпісаў у аднаго расейскага калегі

цэную дзіцячую кніжку. Пікантнасьць сытуацыі палягае ў тым, што спасылка на артыкул пра «творчы подзьвіг» Ш. — ціто празь недагляд, ціто наадварот праз прынцыповасьць укладальнікаў — трапіла ў шасьцітомны біябібліяграфічны слоўнік «Беларускія пісьменьнікі». Можна сказаць, што яна аздобіла сабою прысьвечаны гэтаму літаратару разьдзел. Артыкул немудрагеліста называецца «Копію зьняў Іван Ш.» , і, маючы ахвоту, публікацыю можна знайсці ў падшыўцы газеты «Літаратура і мастацтва» за 1968 год (вядома, калі праймак Ш. не прачытаў нумар ад 19 сакавіка, папярэдне ўзброіўшыся лязом).

Прыкладна ў тых самых часы літаратар К. перапісаў аповяданьне ў калегі зь Якутыі ды пераўвасобіў свой «твор» па-беларуску. Аднак геаграфічная аддаленасьць «першакрыніцы» не дапамагла схаваць канцы ў ваду.

Судом прафэсійнага гонару сталася паседжаньне Рады Саюзу пісьменьнікаў, на якім К. выключылі з афіцыйных літарацкіх шэрагаў. Аднак ён стаў нашлях выпраўленьня, пачаў менш чытаць чужыхтвораў, а больш пісаць сваіх і, урэшце, зноў папоўніў сабою згаданыя вышэй шэрагі.

Хачу сказаць, што я не называю прозьвішчаў герояў, шкадуючы пачуцьці іхніх дзяцей і ўнукаў. Саміх герояў ужо няма на гэтым сьвеце, а на тым займацца плягіятам, відаць, значна больш складана. Цікава, дарэчы, куды плягіятар там за сваеграхі трапляе? У каталікоў пэрспэктывы, вядома, лепшыя, бо яны маюць чысьцец.

Што датычыць праймака К., дык ён яшчэ тутачышчаўся ад грахоў ня толькі сумленнай працаю за пісьмовым сталом,

але і на іншым фронце. Напрыканцы мінулага стагодзьдзя К. працаваў вахцёрам у Маладэчанскім гарвыканкаме. Пасьля рэфэрэндуму 1995 году якраз падчас начных дзяжурстваў К. над давераным яму будынкам пачаў зноў і зноў зьяўляцца бел-чырвона-белы сьцяг.

Гадоў дзесяць таму адзін малады чалавек набыў нашую з Генадзем Сагановічам кнігу «Дзесяць вякоў беларускай гісторыі». У асобе гэтага хлапца мы займелі ўнікальнага чыгача. Ён амаль даслоўна перадзіраў старонку за старонкай і друкаваў іх, ставячы напрыканцы ня нашыя два прозьвішчы (ці хаця б тры, улучна з сваім), а толькі адно. Вы здагадаліся, чыё.

На добры лад, трэба было даць таму адмыслоўцу па руках, ды, пакуль тое, маладзён пасьпеў надрукаваць у розных выданьнях практычна ўсю кніжку. Урэшце я вырашыў заплюшчыць на гэта вочы, пагатоў нашыя тэксты нязьменна змяшчаліся пад рубрыкай «Ведай гісторыю сваёй краіны». Ну што тут запырэчыш! Ведай!

І апошняя гісторыя.

Выступаем мы зь вядомым бардам, журналістам і літаратарам Зьмітром Бартосікам у невялікім усходнебеларускім гарадку. Зьміцер сьпявае сваё «Разьвітаньне зь Вільняй». Памятаеце, там ёсьць рэфрэн:

Такія месцы проста так не пакідаюць...

Я тым часам гартаю падараваныя нам нумары мясцовай газэты. І раптам на літаратурнай старонцы сустракаю такія самыя, як кажа знаёмьшаэт, радочкі.

Не, усё ж крыху не такія, а творча перапрацаваныя:

Такія ногі проста так не пакідаюць...
Такія вочы проста так не пакідаюць...
Такія грудзі проста так не пакідаюць...
Цэлая паэма пра любоў.

Як выяўляецца, у зале прысутнічае і аўтар, ісама ўладальніца апетых ім вабнотаў. І праўда, скажу вам, такія грудзі, што адразу натхненьненакочваецца...

Бартосік паставіўся да здарэння зь вялікадушнасьцю мэтра. А праз пару гадоў мы даведаліся, што гэта непаўторныя ногі разам з вачыма й грудзямі, але ўжо без паэта, узялі курс на братнюю Польшчу і не вярнуліся.

Хто ведае, ці не адыграў фатальнае ролі нашпрыезд?

Паэта, вядома, крыху шкада. Але затое ён атрымаў добры ўрок: ня трэба сьпісваць! Вы чуеце, плягітары?

Ці быў на рыцарскіх турнірах допінг-кантроль?

Перапрашаю за, магчыма, наіўнае пытаньне. Але ўсё ж, ці можна казаць, што нашы далёкія продкі, да прыкладу, у часы Вялікага Княства Літоўскага, займаліся спортам ці нечым падобным? І колькі магло быць такіх «спартоўцаў»?

Чыгач з спартовым мінулым

А як вы думаеце, чаму беларусы традыцыйна ўдала выступаюць на спаборніцтвах у веславаньні, біятлёне альбо фэхтаваньні?

Яшчэ невядома, ці абагнаў бы наш алімпійскі чэмпіён Уладзімер Парфяновіч на сваёй байдарцы човен якога-небудзь зухаватага ліцьвіна часоў князя Вітаўта. І ці не перамог бы ўляўраных беларускіх фэхтвальнікаў знакаміты ўва ўсёй тагачаснай Эўропе дуэлянт Багуслаў Радзівіл. Дарэчы, за «спартовыя» посьпехі ён нават патрапіў на колькі дзён у камэру парыскай Бастыліі, дзе, трэба спадзявацца, уволью папіў турэмнага віна ды паеў камамбэраў з кумпякамі. (Гэта не мая фантазія, а пацьверджаны дакумэнтамі рацыён вязьняў.)

Ну а стваральнік «Песьні пра зубра» Мікола Гусоўскі ў юнацтве быў ня кім-небудзь, а, кажучы сучаснай моваю, біятляністам. Толькі атрымліваў ад свайго занятку значна больш адрэналіну, бо страляў па жывых мішэнях, і пакараньне мог заробіць істотнейшае, чым некалькі штрафных колаў.

Калі ж казаць сур'ёзна, то найбольшае падабенства

сучаснымі спаборніцтвамі мелі рыцарскія турніры, якія зьбіралі ўдзельнікаў з розных эўрапейскіх краінаў.

Уявіце, што вы – удзельнік турніру. Зьвішца наяго трэба было за чатыры дні да пачатку. Невядома, як тады адбываўся допінг-кантроль, але праводзілі яго, відаць, ужо на другі дзень, бо першы прысьвячаўся ўрачыстай вячэры і танцам. Назаўтра судзьдзі абмяркоўвалі кандыдатуры спаборнікаў. Дзеля гэтага на ўсеагульны агляд выстаўляліся іхнія баявыя шаломы й сьцягі. Пасьля гучнага абвяшчэньня імя рыцара кожны з прысутных меў права сказаць сваё слова. Калі б пра вас даведаліся нешта благое, шалом скінулі б на зямлю, і заставалася толькі зпахіленай галавою ехаць дадому.

На трэці дзень рыцары ўрачыста прысягалі выконваць турнірныя правілы, якія для ўсёй Эўропы былі прыкладна аднолькавыя. Тым часам уздоўж крысталішча ладзіліся трыбуны для гледачоў. Запаядынкамі, што адбываліся на гарадзкіх пляцах, можна было за плату назіраць з вокнаў блізкіх дамоў. Часам турнірныя гульні праходзілі і на закрытых арэнах – у вялікіх залях палацаў і замкаў. Непасрэдна перад спаборніцтвамі судзьдзі правяралі якасьць і даўжыню зброі, найперш дзідаў. Яны мусілі мець аднолькавыя парамэтры. Коні таксама падбіраліся аднаго росту, каб праціўнікі мелі роўныя ўмовы і перамога залежала толькі ад майстэрства. Спаборнікі выпрабоўвалі сілу і ваярскае ўмельства і камандамі, і, як цяпер кажуць, у індывідуальным заліку.

Самым доўгачаканым момантам, натуральна, было

ўзнагароджаньне пераможцаў. Спачатку яньпроста забіралі сабе каня і зброю суперніка. Потымзьявіліся іншыя ўзнагароды – срэбны панцыр, меч з залатым эфэсам, залаты рыцарскі пас і такіясамыя астрогі-шпоры.

Прызы прысуджаліся і тым рыцарам, якія найдаўжэй пратрымаліся на рысталішчы і захавалінекранутымі аздобы на шаломах. Ушаноўвалі засамы трапны ўдар і самую вялікую колькасьцьскрышаных дзідаў праціўніка. Адмысловы прызчакаў рыцара, які прыехаў на спаборніцтвы з найбольш далёкай краіны.

Узнагароды ўручаліся на сьвяточнай застоліцы,дзе спаборніцтвы працягваліся ў выглядзе ўзаемных жартаў – часам бяскрыўдных, а, здаралася, і не.

Неяк на турніры ў Вене немцы ўзяліся пацяшацца над тым, што ў рыцараў зь Вялікага КнястваЛітоўскага і Польшчы горшае ўзбраеньне. Хтосьціз нашых запытаўся, чаму ж тады вы, маўляў, з выдатнай зброяй ды прайгралі бітву пад Грунвальдам. Слова за словам, і ў паветры запахла навальніцаю.Дзеля большай крыўды немцы прапанавалі апанэнтакупіць за сто злотых свайго самага старога імаларослага каня. Ліцьвіны з палякамі, каб разрадзіцьатмасфэру, пагадзіліся.

Наступнага дня яны запрасілі крыўдзіцеляў на абед, паабяцаўшы пачаставаць сьвежай алянiнаю. Пры канцы абеду нямецкім рыцарам прынеслі на вялікім падносе галаву і ногі з капытамі ад іхняга каня. Зразумеўшы, якога «аленя» зьелі, немцы схапіліся за мячы, але пісанья і няпісанья правілы паводзінаў змусілі іх сесьці на месца і

ўгамавацца.

Замежныя турнірныя кнігі мелі асобныя разьдзелы, прысьвечаныя Вялікаму Княству Літоўскаму. Там зьмяшчаліся гербы рыцараў-ліцьвінаў і кароткія аповеды пра іхнія перамогі.

У сваю чаргу ваяры з Францыі, Ангельшчыны, Італіі, Нямеччыны, Чэхіі, Вугоршчыны прыяжджалі на турніры ў нашую сталіцу Вільню. Асабліва часта рыцарскія гульні адбываліся ў нас у XVI стагодзьдзі за часамі вялікага князя Жыгімонта Аўгуста. Колькасьць тагачасных заўзятараў можна суаднесьці зь сёньняшніх. Некалькі тысячаў гледачоў назіралі ў 1546 годзе ў Вільні за паядынкам, у якім сьшліся ліцьвін Габрыель Тарла і прускі рыцар Лягендорф. Доўгае і зацятае адзінаборства выйграў, хоць і быў паранены, наш суайчыньнік.

Гісторыя маўчыць пра тое, ці ставіў вялікі князь перад сваімі рыцарамі задачу — што б там ні было — заваяваць пэўную колькасьць узнагародаў. А вось якім коштам яны здабываюцца, Жыгімонт Аўгуст ведаў, бо сам шмат разоў выходзіў у турнірным узбраеньні на рысталішча.

Дарэчы, усім аматарам гісторыі, а найперш — сябрам сучасных рыцарскіх клюбаў хачу параіць кніжку беларускага гісторыка Юрыя Бохана «Турнірныя традыцыі ў Вялікім Княстве Літоўскім ў XI V — X V I стагодзьдзях» .

На пытаньне, колькі налічвалася ў тых часы такіх спартоўцаў, дакладна адказаць немагчыма. Але можна зыходзіць з таго, што ў Вялікім Княстве Літоўскім да шляхецкага стану належала да 15 % насельніцтва (у

Масковіі, для параўнаньня – дваранства складала толькі 1 %). Уся шляхта лічыла сябе рыцарамі, і браць удзел у турнірах фармальна мог любы шляхціч. Вядома, маёмаснае становішча дазваляла гэта ня ўсім. Але кожны рыцар-ліцвін і на турнірах, і наогул кіраваўся дэвізам «Славу – Айчыне, гонар – нікому!» . Па-мойму, даўні дэвіз пасуе і сучасным спартоўцам.

Ну а заўзятарам, якім ня трэба захоўваць спартовага рэжыму, хачу нагадаць стары ліцвінскі тост: «Каб дзеўка кахала, куля мінала, і шабля ня брала!» Можна адрэдагаваць яго ў сучасным духу. Адзін мой знаёмы апазыцыянэр, напрыклад, шаблолюзамяняе на дубінку.

Але гэта ўжо іншая гісторыя...

Ліцьвінкі, вольныя ліцьвінкі

Нядаўна ехала зь сяброўкай юнацтва ў Менск і ўсю дарогу мусіла слухаць, што мы, «рускіе жэншчыны», здаўна былі ў поўнай залежнасьці ад мужчынаў і жылі з часоў цара Івана Грознага паводле «Дамастрою». Інтуітыўна я ведала, што гэтая «руская», усе продкі якой да пятага калена з-пад Клецку, ня мае рацыі, але, каб запярэчыць, бракавала фактаў. Ці не маглі б вы дапамагчы падрыхтавацца да будучай дыскусіі?

Зінаіда Іванаўна Валасевіч

Па-першае, можаце сказаць сяброўцы, што ІванЖахлівы на чале нашай дзяржавы ніколі не стаяў. А для сваіх маскоўскіх падданных, дарэчы, царом быў нелегітымным, бо проста прысвоіў сабе тытул, за што яго ня раз ушчуваў усяленскі канстантынопальскі патрыярх.

Там у іх, у Масковіі, панавалі эўразійскія, а тады, можна сказаць, наагул азіяцкія парадкіды звычаі. Невыпадкова ж крамлёўскіх уладароўна тагачасных гравюрах немагчыма адрозьніць адтатарскіх ханаў.

Краіна прадзедаў — Вялікае Княства Літоўскае — належала да іншай, эўрапейскай цывілізацыйнай прасторы, што, сярод усяго іншага, яскрава выяўлялася і ў становішчы, якое займалі ў сям'і дыграмадзтве жанчыны.

Іхнія правы рэгуляваліся Статутамі Вялікага Княства, створанымі ў эпоху Адраджэньня падупльвам рэнэсансава-гуманістычных ідэяў.

Найбольш перадавым (прычым у маштабах

у сёй Эўропы) быў Трэці Статут, прыняты ў 1588 годзе. Нормы, датычныя шлюбна-сямейнага права і статусу жанчын, можна знайсці там прынамсі ў палове з чатырнаццаці раздзелаў.

Разгорнем, да прыкладу, раздзел V. Артыкул 1 – «Якім звычай бацька, выдаючы дачку сваю замуж, мусіць замацаваць запіс вена ад зяця» (вена – гэта гарантаванасць жончынага пасагу маёмасцю мужа). Артыкул 5 называецца «Аб такой удаве, якая, выходзячы замуж дзеўкай, а пасля сьмерці мужа свайго з дарослымі дзецьмі застаецца».

У наступным артыкуле ідзе гаворка аб правах кабеты, якой выпала быць бязьдзетнай удавой. Артыкул 16 – «Калі б якая ўдава замуж пайшла», артыкул 18 – «Аб крыўдах, якія чыняцца мужам з маёнтку, вянванага жонцы» ...

Гарантаванае законам матэрыяльнае забеспячэнне і права на атрыманьне нерухомай маёмасці рабіла жанчыну актыўнай удзельніцаю грамадзкага і эканамічнага жыцця, у тым ліку і ў сфэры абароны ўласных інтарэсаў. Мой знаёмы гісторык Васіль Варонін знайшоў у дакумэнтах Літоўскай Мэтрыкі надзвычай красамоўныя дакумэнты пра тое, як у XVI стагодзьдзі бараніла свае і правы сваіх дзяцей жыхарка Полацку Вульяна Падбярэская. Пасля сьмерці мужа яна пабралася шлюбом зь ягоным братам і нарадзіла трох сыноў. Прамінулі гады, і раптам высветлілася, што царкоўнае права забараняе ўдаве выходзіць за роднага мужавага брата. Паўстала пытаньне пра законнанароджанасць дзяцей. Адстойваючы іхнія маёмасныя правы, Вульяна зьвярталася ў самыя розныя

царкоўныя і сьвецкія інстанцыі, ажно да кіеўскага мітрапаліта і каралеўскага суда.

Кропку ў згаданай гісторыі паставіў канстантынопальскі патрыярх. Атрымаўшы ад неўтаймоўнайпалачанкі ліст, вярхоўны праваслаўны ўладыкаўрэшце пацьвердзіў законнасьць Вульянінагавянчаньня, а значыць, і права ейных дзяцей набацькаву спадчыну. Падобны сюжэт проста немагчыма ўявіць у Масковіі.

Варта адзначыць, што ня ўсе нашы тагачасныя суайчыньнікі былі ад такога становішча жанчын у захапленні. Сярод незадаволеных знаходзіліся, між іншым, філёзафы Андрэй Валян і Міхалон Літвін, аўтар выдадзенага ў 1615 годзе ў Базэлі славутага трактату «Аб нормах татараў, ліцьвінаў і маскоўцаў». Мысьляры не належалі да жанчын-ненавісьнікаў. Іх турбавала тое, што, валодаючы вялікімі абшарамі, прадстаўніцы «слабой» часткі грамадства падрываюць асновы вайскавай службы зь зямлі, а багатыя пасагі нявестаў не найлепшым чынам ушляваюць на мараль жаніхоў (якія, робячы выбар, могуць, маўляў, кіравацца зусім не жаданьнямі сэрца). Аднак большасьць шляхты – «палітычнага народу» дзяржавы – такіх меркаваньняў не падзяляла, а наадварот, лічыла шырокія правы жанчын дадатковай гарантыяй шляхецкіх вольнасьцяў.

Статут 1588 году ўтрымліваў і шэраг іншых прававых нормаў, якія абаранялі грамадзянак Вялікага Княства.

Забаранялася гвалтоўна браць дзяўчыну замуж. Калі шляхціч жаніўся зь мяшчанкаю ці сялянкай, яе дзеці